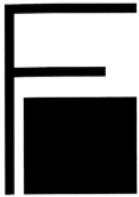

LA MARINA EN LA CORRESPONDÈNCIA DE JOAN FUSTER

Antoni Furió

L 3 DE DESEMBRE DE 1963, L'ADVOCAT DE DÉNIA JOSEP ANTONI Devesa enviava la carta següent a l'escriptor Joan Fuster, una de les vora trenta que s'intercanviaren tots dos durant més de trenta anys, entre 1956 i 1988:

Estimat amic, / després de tants mesos d'incomunicació, torne a establir-la, perquè ara veig la possibilitat que puguem fer quelcom a Dénia. Existeix una anomenada "Penya Cultural i Esportiva" que m'ha cridat a mi i a d'altres companys per a que ens encarreguem de portar la marxa i l'organització de la secció de cultura. L'ambient oficial a Dénia és d'una hostilitat manifesta contra els meus companys i contra mi; per això lo del Raimon i d'altres coses no es varen poder portar a terme. Ara sembla que les coses hagin canviat una mica amb el nou alcalde, perquè, en principi, ens ha donat permís per a organitzar un cicle de conferències, exposicions, etc. Cal, per tant, aprofitar l'avinentesa. No et pareix?

Estime que hi eres imprescindible per a donar-nos suggerències i per a poder facilitar-nos conferenciants i artistes per a les exposicions, a més d'intentar la teua intervenció directa almenys una vegada. Dic intentar, perquè estic assabentat que no goges precisament de moltes simpaties a Alacant, on ens tenen que donar el permís d'actuació. Jo he pensat, i he iniciat les primeres gestions, que podria venir a donar la primera de les conferències Martí Domínguez, sobre la temàtica que

està desenvolupant en els seus articles al “Levante”. Aquest no és pas sospitós, i pot obrir-nos el camí. També he pensat en el Raimon, presentat per tu, i en el teu defecte, per l’Aracil. Dona’m noms i ajuda’m en les possibles gestions, perquè ací estic molt aïllat. Tota sugerència teua serà ben rebuda. Volem començar dintre de 15 dies, i tindrem que tirar mà de conferenciants en castellà forçosament.

T’abraça, esperant les teues noves,

Josep Antoni Devesa.

De dotze anys més tard data una butlleta de subscripció a la revista *Quaderns de Pego*, el primer número de la qual havia aparegut l’any 1975. Es tractava d’una revista d’història, geografia, cançons i temes relacionats amb Pego. En aquesta octaveta ciclostilada, els impulsors de la revista demanaven articles i també ajut econòmic, mitjançant la subscripció al número 2, en diverses modalitats: normal, de 200 pesetes; extra, de 500; i d’ajuda, 1.000; import que es podia fer efectiu mitjançant enviament postal o contra reemborsament.

Un tercer document és una circular anunciant l’acte de lliurament dels II Premis de Cultura Popular de la Marina Alta, que se celebrà a Ondara el 16 de setembre de 1978, encara que la gestió dels premis es feia des de Pedreguer, i que van consistir en un homenatge als tres valencians premis d’honor de les lletres catalanes: Joan Fuster, Manuel Sanchis Guarner i Vicent Andrés Estellés, la santa trinitat del valencianisme dels anys setanta del segle XX.

La carta i els dos documents es troben a l’Arxiu Joan Fuster de Sueca, i constitueixen una bona prova de l’interès històric —a més de l’estrictament literari— de la correspondència de l’assagista, a través de la qual es pot reconstruir no sols el paisatge humà i les trames de relacions entre escriptors, acadèmics, polítics i activistes amb els quals es relacionà Fuster, tant al País Valencià com al conjunt dels Països Catalans, al llarg de més de quaranta anys, des de finals dels anys quaranta fins a principis dels noranta, sinó també les nombroses iniciatives, en forma de conferències, actes culturals, premis literaris, revistes locals i comarcals, de les quals a penes tindríem notícia si no fos perquè han quedat inventariades entre la correspondència de l’escriptor de Sueca. L’epistolari de Joan Fuster no és només, doncs, una part del seu arxiu personal, sinó també de l’arxiu del País Valencià, d’aquell País Valencià pel qual lluitaren tantes generacions de valencianistes des de la postguerra immediata i en les dècades següents, i que han quedat documentades, registrades, en la correspondència de l’assagista. Com ara, aquestes tres

iniciatives que acabe d'esmentar, a Dénia, a Pego i a Ondara i Pedreguer. I, naturalment, això que tenim per a la Marina, ho tenim també per a tot el País Valencià, de Morella a Elx i Oriola. La Correspondència de Joan Fuster es així una finestra oberta sobre el País Valencià, un mirador des d'on observar i seguir la història recent dels valencians en la segona meitat del segle XX.

Pel que fa a la Marina, he pogut localitzar més d'un centenar de cartes amb corresponents que vivien a la comarca o que hi passaven les vacances, enviades entre 1945 i 1991, un any abans de la mort de l'escriptor. La correspondència més antiga és la mantinguda amb José –Pepe– Albi, un dels primers amics de Joan Fuster, ja des dels temps escolars a Sueca, quan la família vivia al primer pis de la casa de l'escriptor, cosa que, sens dubte, va contribuir a refermar els vincles entre tots dos amics. La família vivia a Sueca perquè el pare, Fernando Albi Cholbi (Xàbia, 1896 – València, 1969), doctor en Dret i llicenciat en Filosofia i Lletres (secció Història), hi va ser secretari de l'ajuntament entre 1933 i 1936 i, de nou, després de la guerra, entre 1939 i 1941. Vinculat al règim franquista i autor d'un manual del feixisme, Fernando Albi va ser secretari de l'ajuntament de Bilbao entre 1941 i 1944 i de la Diputació Provincial d'Alacant de 1944 fins a la seua jubilació el 1955.¹ Aquesta última circumstància va permetre que tots dos amics poguessen publicar una revista literària, *Verbo*, aprofitant la impremta de la Diputació d'Alacant, cosa que no sols estalviava els costos de producció, sinó que aplanava els problemes amb la censura, en un moment en què les publicacions periòdiques eren rigorosament vigilades –molt més que els llibres–, quan no directament prohibides. Bona part de la relació epistolar entre Albi i Fuster gira entorn dels continguts de *Verbo* i de les primeres expansions literàries dels dos amics. La família d'Albi, a més a més, posseïa una casa a Xàbia on passaven els estius i moltes de les cartes d'Albi inclouen la invitació a Fuster perquè hi passe també uns dies durant les vacances. Com ara, l'enviada el 23 de març de 1945, quan l'escriptor encara no havia fet els 23 anys.

¹ Fernando Albi va publicar diversos estudis de caràcter històric, polític i jurídic, centrats sobretot, però no sols, en l'administració local. Destaquen, entre altres, *La política del Mediterráneo en la postguerra (1918-1928)*, València, 1931; *Manual del fascismo. Historia. Doctrina. Realizaciones*, Granada, Ediciones Imperio, 1938 (publicat sota el pseudònim d'Hernando de Alvial); *Roma. Hojas sueltas de mi diario*, Cadis, 1939; *El corregidor en el municipio español bajo la monarquía absoluta*, Madrid, Instituto de Estudios de Administración Local, 1943; i *Derecho municipal comparado del mundo hispánico*, Madrid, Aguilar, 1955.

VERBO

CUADERNOS LITERARIOS

Julio y agosto 1947

Portada del número 8 de *Verbo*, juliol i agost de 1947, amb un dibuix fet per Fuster.

Ya sabes que Luis [Granell, un amic comú de Sueca] y tú ocupáis la cúspide de mi pequeño monumento a la amistad. / Te agradezco la felicitación. Lo que sentí es que no estuvieses por Valencia, para haber pasado un rato contigo... / Ya le dije a Luis, y ahora te digo a ti, que me honraríais en grado sumo si este verano vinieseis a Jávea a pasar unos días. Que conste que no se trata de una cortesía, sino de un deseo sincero de pasar unos días con vosotros. Me daríais una alegría si aceptaseis mi invitación. Espero tu respuesta...

El próximo día 26 me voy a Jávea con la familia, donde estaré hasta después de Pascua, repartiendo el tiempo entre Jávea y Denia.

La invitació a visitar-lo en Xàbia durant les vacances serà un tema recurrent en les cartes d'Albi a Fuster. Tres mesos després de l'anterior, el 21 de juny, Albi la reiterava de nou, ara que s'acostava l'estiu i que Fuster, presumiblement, hauria acabat feliçment els exàmens.

Ya sabes pues, y por tercera o cuarta vez, que os espero. A primeros de agosto sería una fecha ideal, ¿no te parece?

¿Qué haces por Sueca? ¿Te diviertes? ¿Te aburres? Supongo que mitad y mitad; nada mejor ni más humano; al fin y al cabo la vida misma está integrada por dosis iguales de diversión y aburrimiento. ¿Lees mucho? Seguramente más que yo...²

Hoy comienzan aquí en Alicante las fiestas de San Juan. Esta noche plantan *les fogueres*. Así es que durante unos días tendremos gritos, música y traca al por mayor.

Sembla que finalment Fuster sí que va anar a Xàbia aquell estiu de 1945. Pocs dies abans, el 31 de juliol, Albi li demanava que portàs algun escrit seu: “Tráete a Jávea algún verso o alguna cosa buena de esas tuyas”.

Xàbia continuarà estant present en la correspondència entre Albi i Fuster els anys següents. La invitació –sempre conjuntament amb Lluís Granell– es repetí el 19 de juliol de 1946 (“Te agradeceré no inventes excusa ninguna”) i el 27 de juliol de 1947, generalment a primeries d'agost: “y venid con el ánimo de estaros por lo menos una semana”. Fuster, ja sol, sense Granell, tornaria a Xàbia els estius de 1948, 1949 –a una nova casa prop del mar: “Este año estamos en una casa cerca del mar, que tú no conoces. No bajas del autobús en el pueblo. Te esperas y te llevará hasta el Puerto, donde yo te esperaré”–, 1950, 1951 –“Te espero en Jávea como todos los años... Cuando antes vengas, mejor, pues luego viene todo el jaleo de la uva y estaré ocupado; y a mediados de septiembre es casi seguro que me voy a París. Lo mejor es que vengas nada más empiece Agosto. Estoy en la casa del mar”–, 1952 i 1953.³

2 En la carta, Albi li diu a Fuster que està llegint *Alteza real*, de Thomas Mann, i que no sap com aquest ha pogut llegir *La muntanya màgica*, “porque es casi imposible encontrarla en ninguna parte; a mi padre, por un ejemplar, le pidieron 150 pesetas”. També li comenta les seues últimes creacions literàries, entre les quals un llibre de versos, *Mediterráneo* –“un día de éstos va mi padre a Madrid, y se la llevará al director de la editorial Adonais, que es muy amigo suyo, y seguramente me la publicará”–, un guió cinematogràfic, *Caminantes*, i una comèdia, *La esfinge*.

3 L'estada a Xàbia l'estiu de 1953 apareix testimoniada també en una carta de Josep Lluís Bauset de l'1 de setembre d'aquest any. En una altra carta de Bauset, del 24 d'agost de 1955, aquest dona a entendre que potser també aquest any Fuster va passar uns dies a Xàbia: “tinc ganes de que em contes si has estat al Principat i com ho has passat per Xàbia (o el poble on em digueres que te n'anaves uns dies)”.

D'esquerra a dreta: Joan Fuster i José Albi. Autor desconegut, Xàbia, agost de 1948.
Al dors: "Jávea, agosto, 1948. La Dirección de *Verbo* constituida en sesión plenaria".
Arxiu fotogràfic Joan Fuster.

Durant quasi una dècada, doncs, Joan Fuster va passar una part de les vacances d'estiu –uns pocs dies, no més d'una setmana, a primeries d'agost o a mitjan mes– a Xàbia, a casa dels Albi, intercanviant confidències mútues sobre les respectives obres literàries, discutint sobre el contingut de la revista *Verbo* i maquinant nous projectes editorials, com ara una revista plurilingüe amb poetes de tota la Mediterrània:

Después de una temporada bastante ajetreada, aunque no aburrida del todo, me tienes –¡un año más!– en Jávea. Te espero. Lo mejor que puedes hacer es venir pronto. Tenemos bastante que hablar, sobre todo en lo que concierne a la revista. Yo estoy ilusionado con el asunto de aquella revista mediterránea de que te hablé; el grupo de poetas italianos que inició la cuestión me anima. A última hora el proyecto inicial se ha desviado, y seríamos solo nosotros los que controlaríamos la publicación, que llevaría poemas y trabajos en todos los idiomas mediterráneos (o solamente en los latinos, según interesara), y se distribuiría por todos los países de nuestro mar. Tendríamos en cada país grupos de colaboración que nos lo darían todo hecho, y un director de la revista en cada lengua –incluiríamos, claro está, lo catalán y lo valenciano; todos estos directores juntos formarían un consejo de dirección... En fin, todo esto no es más que el avance de un proyecto, lleno de posibilidades, pero que está por hacer (Carta de José Albi a Joan Fuster, datada el 7 de juliol de 1953).

Xàbia va ser una cita habitual en els estius del jove Joan Fuster, dels 22 als 30 anys, que li permetia mantenir el contacte amb la família que durant tant de temps va viure al pis de dalt de sa casa, al número 10 del carrer de Sant Josep, a Sueca, i, sobretot, per continuar ideant projectes –uns més il·lusoris i altres una sòlida realitat, com la revista *Verbo*– amb aquell amic un tant fantasiós i fatu, però dinàmic i efectiu en moltes de les iniciatives que es proposava, i també molt ben relacionat gràcies al seu pare, que va ser un dels primers i més íntims confidents de Fuster, quan tots dos s'iniciaven en la creació literària.

La relació amb Xàbia és present també en les cartes d'altres corresponents, quasi tots ells gent que passava l'estiu en aquesta vila de la Marina i que solien invitar Fuster a acompanyar-los uns dies, com ara Federico Ibáñez Soler, director de l'editorial Castalia, que el 27 de juny de 1973 li escrivia “para recordarte que nos gustaría muchísimo publicar en la editorial cualquier trabajo tuyo y en las condiciones que tu quieras”, i aprofitava per invitar-lo a Xàbia:

Pasaré las vacaciones en Jávea como el año pasado, inmovilizado por culpa de Mari Vega que espera una criatura o “criaturo” para las pri-

D'esquerra a dreta: Domènech Serneguet, X, Joan Fuster, Raimon i Annalisa Corti a la porta de casa Fuster. Autor desconegut, carrer de Sant Josep, 10, Sueca, 1967. Al dors, manuscrit a bolígraf: "Estiu del 1967". Arxiu fotogràfic Joan Fuster.

meras semanas de septiembre. Me gustaría que vinieras a pasar unos días con nosotros aunque no hubiera paella. Ya me pondré en contacto contigo y el día que tu me digas iré a buscarte a Sueca.

O el catedràtic de Dret i polític Manuel Broseta Pont, aleshores un dels caps més visibles de l'oposició antifranquista –i més tard un dels instigadors de l'anticatalanisme més barroer des de les pàgines del diari *Las Provincias* i de la UCD, el partit en el govern, que seria assassinat per ETA el 1992, als 59 anys–, que en una targeta postal datada el 6 d'agost de 1975, tres anys abans de la mort de Franco, li escrivia a Fuster:

Benvolgut Joan:

¿Te apetecería pasar varios días en mi casa de Jávea con nosotros? Tendríamos mucho gusto. Creo que Raimon también está por aquí. Pasaríamos a verte –y, si te apetece, a recogerte– el día 12 entre 8 y 9 de la tarde. Anima't i vine!

En la seua resposta, dos dies després, Fuster declinarà la invitació a causa de la feina que se li havia acumulat per la successió de compromisos a què havia de fer front, alhora que li proposava que anàs ell a veure'l a Sueca, "per parlar amb tu de moltes coses". L'escriptor –la

carta ho deixa ben clar— sentia curiositat pel personatge i per les coses que aquest pogués dir-li:

Benvolgut Manolo:

Gràcies per la teua invitació. Ara és l'època de l'any en què em resulta més difícil “eixir” de casa. En primer lloc, sempre em propose aprofitar la tranquil·litat de l'estiu per a ultimar coses que els editors esperen optimistament per al setembre. En segon lloc, la tal “tranquil·litat” és una pura il·lusió de l'esperit, perquè, també sempre, em veig embolicat en una successió de dinars, sopars, visites i copetins, que la gent amiga que circula per aquesta àrea —ells sí que fan vacances!— m'imposa afectuosament. Total: que tinc més compromisos que la resta de l'any, i treballa desesperadament entre broma i broma. El dia 13, per exemple, fotrem la gran paella dels companys “de batxillerat”, amb alcaldes, capellans, etc..., que de tot tenim en la “promoció”. En fi... Però si jo no puc venir a Xàbia —també als Raimon els he dit el mateix—, tu, quan vages o vingues de València, has de passar necessàriament pel cantó del meu carrer: desvia't, i vine a xarrar una estona i a prendre un whisky, o a dinar, o a sopar —un més no alterarà la situació—, si vols (sempre que m'avises prèviament, per evitar coincidències). En tot cas, la visita i la copa sempre seran més fàcils: a partir de migdia teòricament m'hi podràs trobar. M'agradaria parlar amb tu de moltes coses. Últimament m'he distanciat molt de les activitats públiques, i pense distanciar-me'n del tot. Però la meua curiositat pel tema hi continua.

Una abraçada.

També passava l'agost a Xàbia Júlia Blasco —casada amb Ricard Pérez Casado i germana del filòsof Josep Lluís Blasco—, que estava fent la seua tesi doctoral sobre Fuster, a partir de converses gravades amb l'escriptor⁴ i que el 31 de juliol de 1981 —pocs dies abans de l'atemptat amb bomba que va patir Fuster— li escrivia per a informar-lo que estava treballant la darrera conversa i que el setembre es tornarien a veure. I, naturalment, el cantant Raimon i la seua dona, Annalisa Corti, habituals a Xàbia durant la temporada estival. Ja han aparegut en les cartes de i a Broseta, del 1975, i el 3 de setembre de 1980 és el mateix Fuster qui pregunta si pot autoinvitar-se a dinar a casa dels Raimon a Xàbia, acompanyat de “dues o tres persones” més:

4 Les converses, en les quals Fuster dialoga amb Júlia Blasco i el seu germà Josep Lluís sobre diversos temes de filosofia i en particular sobre alguns dels grans noms del pensament occidental, de Russell a Marx i de Montaigne a Wittgenstein, van ser publicades anys després amb el títol de *Joan Fuster: converses filosòfiques*, València, Tres i Quatre, 2002.

Revers i anvers d'una postal escrita i enviada per Manuel Broseta a Joan Fuster el 6 d'agost de 1975. Biblioteca de Catalunya.

Benvolguts Annalisa i Raimon:

¿I si venia a passar unes hores amb vosaltres el diumenge dia 21? Potser ja el tindreu compromès. O potser no. Digueu-m'ho. No sé si ho sabeu, però la societat capitalista ha inventat el telegrama. Jo, com que encara sóc un animal precapitalista, ara utilitze el correu: un sistema medieval que continua funcionant. Contesteu-me, doncs, per la TSF. ¿Puc o no venir a Xàbia el 21? Si sí, m'hi acompanyaran dues o tres persones. Tu, Annalisa, no has de fer més que preparar-nos una mica més de pasta: com que som de poble, la nostra "gana" és elemental. I a mi, personalment, m'encanta la pasta... Buenu: si rep una confirmació vostra, el 21 ens podríem trobar a l'entrada de la urbanització, com sempre. Seria cap al migdia, però ho reafirmaré amb un telegrama. El telegrama va ser el primer invent de la societat de consum. Ara no us encolomaré la meua teoria del telegrama: a *La Vanguardia* encara paguen aquestes divagacions.

Raimon contestà positivament –per telegrama– aquell mateix dia, 3 de setembre, i Fuster confirmà l'anada uns dies després. Fuster i Toni Domingo, el seu amic i secretari, i també probablement la dona d'aquest, Mari Carme, anirien de nou a Xàbia, a cals Raimon, l'any següent, el juliol de 1981. Encara anys després, en una carta del 19 de juliol de 1990, Annalisa tornava a invitar l'escriptor a passar uns dies a la casa de Xàbia, on feia poc que havien arribat.

Finalment, les últimes cartes de la correspondència de Joan Fuster relacionades amb Xàbia tenen a veure amb el bibliòfil Manuel Bas Carbonell, que en una carta datada el 12 de febrer de 1990, i després de demanar-li autorització per publicar un article del primer, "Impremtes, bíblies i polèmiques", aparegut a *La Vanguardia* el 2 de juny de 1974, en el catàleg de l'exposició que Bas estava preparant en la Llotja sobre la impremta i el llibre valencià, l'invitava a visitar-lo "en la meua biblioteca valenciana de Xàbia, on serà rebut com a sa casa". En la seua resposta, datada el 8 de març, Fuster, a més de deixar la publicació del seu article, que ja no recordava, a criteri de la comissió de l'exposició, expressava el seu interès per visitar un dia la biblioteca: "I no crega que oblide la visita a la seua biblioteca de Xàbia. Espere que un dia la podré fer".

Junt amb Xàbia, l'altra localitat de la Marina que concentra un major nombre de cartes a o de Fuster és Dénia. Vora una trentena, enviades a –o, generalment, per– una trentena de corresponsals, entre 1956 i 1987. La gran majoria corresponen a l'advocat i cronista municipal Josep Antoni Devesa Riera, amb qui l'escriptor de Sueca mantingué una llarga

relació que remunta a primeries de la dècada dels cinquanta, quan tots dos tenien poc més de trenta anys. L'intercanvi epistolar s'inicia amb una carta enviada per Devesa, el 20 de gener de 1956, des de Granada, on estudiava Dret, en la qual expressava el seu desig d'aprendre bé “nostra llengua” i preguntava a Fuster sobre l'eficàcia dels cursos per correspondència de Lo Rat Penat. Després de diverses cartes intercanviades en els mesos següents, el 14 d'octubre d'aquell mateix any –la data de 1954 que figura en la carta està equivocada, ja que no hi ha dubte que es tracta de 1956– Fuster felicitava l'amic per haver acabat amb èxit els estudis, haver-se convertit en advocat –i, per tant, “col·lega” seu– i haver estat nomenat cronista de Dénia.

Benvolgut Devesa:

M'ha alegrat molt tenir notícies teues. En realitat, i per mediació de Bueno, ja sabia que has “ascendit” a col·lega meu en el noble (això diuen) ofici de l'advocacia. I també, que havies estat nomenat cronista de Dénia. L'enhorabona per totes dues coses.

Confie que, ara que t'instal·laràs definitivament a Dénia, et veuràs amb alguna freqüència. Sempre trobaràs una excusa o altra per deixar-te caure per València, algun dia que jo hi siga. I si et dediques a exercir la professió, ¿no vindràs a passar pràctiques, com és costum, amb algun advocat de “campanillas”, de València?

Probablement acudiré a ciutat, ara, un dels dies del Congrés de cronistes. No has de preocupar-te gens per això del “cronisme”: has fet [bé] d'acceptar el càrrec; almenys, així has evitat que caiga en mans d'algun burro notable. Ja veuràs quina espècie de bèsties són els cronistes de la majoria dels nostres pobles! Llàstima! Perquè, per poca influència que tinga un cronista, sempre podria fer alguna cosa de profit per a reanimar la trista i avorrida vida dels seus conciutadans...

Dic que, probablement, acudiré a València en les dates de la vostra reunió. Veig, en el diari, que s'anuncia la intervenció del meu bon amic Ernest Martínez Ferrando, i com tinc costum quan ell ve per ací, passaré a visitar-lo. Martínez Ferrando és un dels nostres millors prosistes, un cultíssim historiador, Director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó a Barcelona i un dels pocs valencians que saben de quin mal pateix València. Ja el coneixeràs.

Casp, segurament sí que serà a València. Sanchis Guarnier, no: ell sol venir entrat novembre. Ja parlarem de moltes coses. ¿Has vist ja l'*Antologia de la Poesia Valenciana*?

Una abraçada,

Són moltes les cartes que s'han conservat entre Josep Antoni Devesa i Joan Fuster, i per bé que no és aquest el lloc per a reproduir-les íntegrament, no em resistesc a transcriure algun extracte relatiu a

Dénia i a la Marina. Com ara, aquesta al·lusió a l'èxit que hi tenien les cançons de Raimon:

En segon lloc, vull dir-te que l'èxit de les cançons de Raimon ha estat gran a Dénia, on molts coneguts meus han comprat el seu disc. Jo he pensat que podríem preparar-li al Pelegero un recital selecte i tot el més ample possible, i que tu ben bé podries fer una glosa de la significació de l'acte i de l'actual panorama de la cultura catalana a València.

Tinc molt d'interès de fer aquest acte i crec que pot constituir un èxit. Ja parlarem, quan vingues a Dénia, de moltes coses i et presentaré a un amic meu molt interessant. Fa unes setmanes estigueren ací Valerià Miralles i Mira amb dues xiques. Concertàrem algunes coses, entre elles uns col·loquis, però no he sabut res més d'ells (Carta de Josep Antoni Devesa del 16 d'abril de 1963).

O aquesta altra referència a la projecció de "cine nostre" a Dénia el 1965:

Estimat Joan: / el diumenge 18, a les 22 hores tindrà lloc una projecció interessantíssima de cine nostre, del produït a Barcelona i a València entre el 1906 i el 1918, ací a Dénia. Com podràs suposar, tot això és cosa de Miquel Porter, que a tal efecte es desplaçarà a Dénia el dia 17. És invitat d'un denier-barceloní anomenat Antoni Armell, que, convenientment assessorat podria fer coses molt bones per a Casa Nostra.

Amb motiu de la projecció seran a Dénia Josep Segrelles, Pere Barral i crec que Nicolau Primitiu i González Martí. Vine tu per a compensar tant de "incunable", obrint horitzons nous. No et tens que preocupar per l'allotjament i demés. Pots venir amb "La Unió".

T'abraça estretament,

La invitació a passar uns dies de l'estiu a Dénia:

Estimat Fuster:/ El motiu d'escriure't avui és el de renovar-te la invitació que et vaig fer l'hivern passat de venir uns dies a Dénia, a casa meua.

Tant la meua mare com jo estariem molt satisfets si acceptessis la nostra no grandiosa però sí càlida hospitalitat.

Estem vivint al Palmar, la meua finca, que tu ja coneixes. Allí, si vols treballar, tindràs tota la tranquil·litat necessària.

Si et decideixes a venir, escriu-me i aniré a cercar-te en el meu cotxe a Sueca.

Teu, amb una abraçada (Carta de Josep Antoni Devesa, de l'11 d'agost de 1970).

I encara, aquesta evocació de l'estiu a la Marina Baixa, feta per la filla, Dolors:

Passarem el mes d'agost a Benidorm. Però el nostre Benidorm no és el que imagines. El nostre és el camp alicantí amb olor d'ametller i garrofer i xarrades amb la gent dels voltants. Bassa per a banyar-se i a sol post una ginebra enmig del silenci. Els menús: pebrera tallaeta, pebrera aufegà... Variadíssim! Ens agradaria molt la teua visita (Carta de Dolors Devesa, del 22 de juny de 1976).

En les cartes, s'adverteix la preocupació de Josep Antoni Devesa per organitzar activitats culturals i de signe valencianista a Dénia, des d'un recital de Raimon a conferències de Martí Domínguez i Manuel Sanchis Guarner, passant per col·laboracions de tots ells i del mateix Fuster en la revista *La Marina*. També, en algun moment, la possibilitat que Antoni Armell creàs una fundació a Dénia o que a l'institut local es pogués impartir un curs de llengua i literatura valencianes, que segurament hauria de donar el mateix Devesa. I encara, la creació de l'Ateneu de Dénia, del qual Josep Antoni Devesa en seria president, o l'homenatge, el 1981, al canonge Josep Espasa, natural de Dénia i gran amic de Joan Fuster.

Sobre Dénia i la Marina parlen també les cartes intercanviades amb altres corresponents, com el periodista Vicent Ventura, que hi va estar confinat el 1963, després de tornar del "contuberni" de Munic.⁵ O Antoni Armell Lon, un personatge pintoresc, nascut a Dénia el 1919 –per bé que la seua família es traslladà molt aviat a Xàbia–, empresonat a Alacant, en acabar la guerra, junt amb Miguel Hernández, i, més tard, empresari d'èxit a Barcelona, poeta i bibliòman, que va fer de la finca que posseïa a la Muntanyeta de la Xara un mostrari d'arquitectures típiques del Mediterrani i on pensava acollir també capelles de totes les confessions religioses, com testimonia el minaret que encara segueix dempeus, tot i el fracàs final del projecte. Hi ha una desena de cartes d'Armell adreçades a Fuster entre 1966 i 1969. I, encara, José Oliver y de Cárdenas (1958); un tal Pertinax (1963), que, gràcies a les gestions de Rosa Sesar i Tomàs Llopis Guardiola, ha pogut ser identificat com a José Moncho Ferrer, que treballava a la intervenció de l'ajuntament de Dénia i tenia també una acadèmia;⁶ Lorenzo Villó (1969); Josep Ro-

5 La correspondència entre Joan Fuster i Vicent Ventura, amb nombroses referències a Dénia, està ja publicada, a cura d'Adolf Beltran, a Joan Fuster, *Correspondència*, vol. 6, València, Tres i Quatre, 2003.

6 La carta de Fuster a Pertinax, datada el 19 de febrer de 1963, gira entorn de la recepció del llibre *El País Valenciano*: "Mi libro 'ha caído mal' en muchos sitios. Pero ¿podía ser de otro modo? Piénselo un momento. Los valencianos carecemos de literatura "crítica" sobre nosotros mismos... Yo he tenido la debilidad de apartarme de los tópicos y de intentar coger el toro por los cuernos. Esto ha escandalizado a numerosos compatriotas

vira i Marín; Ferran Vicente-Arche (1975); Rafael Bosch (1978); Josep Ivars Pérez (1982); Vicent Balaguer Bisquet (1985); Vicent Carrió Moncho (1986); la Casa de Andalucía en Dénia (1986) i Pere Grimalt Ivars (1988), director del centre de la UNED a Dénia. D'altres poblacions de la Marina són les cartes d'Eliseu Climent referides a Valerià Miralles i Pego (1964-1973), dels Pavesos, camí de Pedreguer (1977), de Pinet (Tàrbena, 1981) i de Gabriel Pons Martínez (Gata de Gorgos, 1974). I, sobretot, de Bernat Capó –de qui acabe de citar les cartes referides a Dénia–, escriptor i periodista de Benissa, que va mantenir amb Fuster una dilatada relació epistolar de més de trenta anys, entre 1956 i 1989. No hi ha més espai per a donar-ne ara notícia detallada, però tant les cartes de Capó –una quarantena–, com les altres que ací només he pogut referenciar mínimament, bé justificarien, potser, un segon lliurament d'aquesta visió panoràmica sobre la Marina en la correspondència de Joan Fuster, que ara forçosament es queda a mitges.

nuestros. ¡Qué le vamos a hacer! No me arrepiento. Aparte lo que haya de desafortunado en tal o cual pasaje de mi escrito, desde luego... Para mi mayor satisfacción, he podido ver que es en Alicante donde se han publicado los comentarios más auténticamente “intencionados” sobre mi libro: las palabras de Vd. Ahora, otras de Contreras –a quien no tengo el gusto de conocer personalmente–, otras de J.V. Mateo. Si mi tiempo fuese más libre, y el trabajo no me agobiase de continuo, me gustaría prolongar públicamente el diálogo con Vd. y con los otros amigos de Alicante. (Por cierto, que me olvidé recordar, en mi carta abierta, otra vinculación mía a su ciudad: aquí en Alicante empecé mi digamos “carrera” literaria, en las páginas de una modesta revista titulada *Verbo*, donde colaboré intensamente.) Lamento, insisto, que mis ocupaciones de “forzado de la pluma” no me permitan alargar nuestro intercambio de ideas ante los lectores de *La Marina*. Pero no quería dejar de escribirle, por lo menos, estas nuevas líneas de sinceración. Acójalas Vd. como nueva muestra de mi mejor y más afectiva amistad”. La polèmica amb Pertinax –un article crític d'aquest sobre el llibre de Fuster i una carta oberta d'aquest– s'havia desenvolupat a les pàgines de *La Marina*, però Fuster pensava que Pertinax era d'Alacant.